

Koskeeko kääntäjä sanajärjestykseen? Suomen ja venäjän ajanilmaukset esimerkkinä

Juho Härme
Tampereen yliopisto

Abstract

The myth about the ideal translation being as “literal” as possible has been discussed as long as translations have been studied. This article addresses the myth of literariness by examining how often and in what kind of circumstances translators tend to vary the location of adverbials of time when translating from Finnish to Russian and from Russian to Finnish. Two parallel corpora are used as the research material of the study. The study used research data which focused only on SV clauses with a nominative subject. Overall, no major differences were found between the two SL-TL pairs in how often the original position of the adverbial is retained and how often it is changed by the translator. However, attempts have been made to determine when the possibly committed change of the adverbial position is grammatically inescapable and when it is more likely to be the result of the translator’s tendency to vary the structure of the SL clause. It is noted that the original position of the adverbial is actually retained in cases where one would expect the target language’s grammar would force a move to another position. This tendency appears to be more prominent in translations from Russian to Finnish.

Keywords: parallel corpora, word order, contrastive analysis

Avainsanat: rinnakkaiskorpuukset, sanajärjestys, kontrastiivinen analyysi

1 Johdanto

Myyttiä sanasanaisuudesta kääntämisen ideaalina on varmasti todistettu vääräksi koko sen ajan, kun kääntämistä on tutkittu (Munday 2010: 420). Kuitenkin etenkin maallikon ajatusmaailmaan sopinee edelleen käsitys ainakin siitä, että kääntäjä – tavoitteellisesti tai tahattomasti – säilyttää lähdetekstin rakenteen aina kun mahdollista. Eritoten myytin voisi ajatella pätevän kaunokirjalliseen kääntämiseen. Jos on kohdekielen kieliopin puitteissa mahdollista säilyttää esimerkiksi lähdekielinen sanajärjestys¹, tekeekö kääntäjä niin?

Tarkastelen tässä artikkelissa sanasanaisuuden myyttiä vertailemalla suomesta venäjään ja venäjistä suomeen tehtyjä käännöksiä ja näissä havaittavia ajan adverbiaalain sijaintieroja. Tavoitteenani on tutkia, kuinka paljon kaunokirjallisuuden kääntäjät kyseisessä kieliparissa varioivat ajanilmauksen sijaintia ja kuinka tiukasti he toisaalta tältä osin pitäytyvät lähdekielisen mallin mukaisessa syntaktisessa pintarakenteessa. Ajan adverbiaalit sopivat vertailun kohteeksi hyvin, koska ne niin suomessa kuin venäjässäkin ovat tavallisesti melko liikkuvia ja antavat ainakin lähtökohtaisesti monia mahdollisuuksia sijaintinsa varioimiseen.

¹ Käsitteellä sanajärjestys viitataan yleisen tavan mukaisesti pikemminkin konstituenttien tai ”lauseen merkityksellisten yksikköjen” (Zimmerling 2013: 21) kuin yksittäisten sanojen järjestykseen.

2 Suomen ja venäjän sanajärjestys kontrastiivisena tutkimuskohteena

Suomen ja venäjän sanajärjestystä kontrastiivisesti tarkastelevia tutkimuksia on olemassa melko vähän, ja ne rajoittuvat lähinnä yksittäisiin pro gradu -tutkielmiin sekä esimerkiksi Marja Leinosen (1985) suomen ja venäjän persoonattomia lauserakenteita vertailevaan tutkimukseen. Ahti Nikunlassi (2002: 322) luo myös lyhyen kontrastiivisen katsauksen ja toteaa suomen ja venäjän eroiksi muun muassa venäjän taipumuksen jättää lauseen teema ilmaisematta. Suomessa vastaavien lauseiden käyttö rajoittuu tiettyihin verbeihin ja lausetyyppeihin, siinä missä useimmat lauseet vaativat Maria Vilkun (1989: 79) T-funktioksi nimittämän lauseen lähtökohdan tai ”jonkin, josta lause kertoo”.

Venäjä kuten kaikki slaavilaiset kielet jaotellaan typologisesti SVO-kieleksi (Zimmerling 2013: 28). Käytännössä kuitenkin myös muut variaatiot ovat niin yleisiä ja niillä on niin oleellisia tehtäviä, että jopa luokittelua VSO-kieleksi on esitetty (King 1995: 96). Suomea voi puolestaan pitää tyypillisempänä SVO-kielenä, joskin kielihistoriallisesti sen on oletettu muuttuneen SOV-kielestä SVO-kieleksi vasta tiiviiden indoeurooppalaiskontaktien myötä (Vilkuna 1989: 9). Molempia kieliä yhdistää yhtä kaikki se, että sanajärjestyksellä on paljon pragmaattisia tehtäviä (Yokoyama 1986: 331; Vilkuna 1989: 17). Juuri erot ja yhtäläisyydet siinä, miten hienojakoisempia pragmaattisia funktioita ilmaistaan sanajärjestyksellä, ovat olleet lähtökohta myös tässä artikkelissa tehtäville kontrastiivisille havainnoille – toisin sanoen havainnot esimerkiksi siitä, milloin ja kuinka vahvasti lauseen alussa sijaitseva konstituentti ilmaisee suomenkielisen vastaanottajan mielestä kontrastia ja kuinka toisaalta venäjänkielinen vastaanottaja vastaavasti sijoittuneen konstituentin kokee.

Käännökset tarjoavat kiehtovan tavan etsiä niitä leikkauskohtia, joissa kuvatus kaltaiset erot tulevat ilmi. Metodia on suomen sanajärjestyksen kontrastiivisessa analyysissä käyttänyt ainakin Tuomas Huomo (1993), joka on vertaillut keskenään suomea ja viroa. Tämä artikkeli pyrkii tuomaan menetelmään uutta lähestymiskulmaa käyttämällä aineistona mahdollisimman laajoja, kumpaakin käännösuuntaa edustavia rinnakkaiskorpuksia.

3 Aineisto

Käytän aineistonani kahta rinnakkaiskorpusta, venäjänkielisistä kaunokirjallisista teksteistä ja niiden käännöksistä koostuvaa ParRusia (2003, korpuksen synnystä ks. Mikhailov 2003) ja vastaavasti suomenkielisistä kaunokirjallisista teksteistä ja niiden käännöksistä koostuvaa ParFinia (2012), jonka koostin itse pro gradu -tutkielmani (Härme 2012) yhteydessä. ParFin on kooltaan pienempi ja keskittyy jonkin verran ParRusia uudempaan kirjallisuuteen, mutta korpusten välisiä eroja on pyritty kaventamaan ottamalla ParRusista käyttöön vain kaikkein uusimmat teokset. Käytössä olevien osakorpusten koot ovat melko yhtenevät, ParFin sisältää yhteensä 645777 ja ParRus 614618 sanetta. Osakorpusten koostumus näkyy taulukosta 1. Esimerkeissä korpuksen teoksiin viitataan viimeisessä sarakkeessa esitettyllä lyhenteellä.

Taulukko 1. Tutkimuksessa käytettyjen osakorpusten koostumus

Alkuperäisteoksen nimi	Käännöksen nimi	Alkup. vuosi	Käänn. vuosi	Korpus	Lyh.
Ennen päivänlaskua ei voi	Troll	2000	2006	ParFin	Sin
Pekka peloton	Besstrašni Pekka	1982	2001	ParFin	Mäk
Kuparisydän	Mednoje serdtse	1995	2006	ParFin	Leh
Sfinski vai robotti	Sfinks ili robot	1999	2008	ParFin	Kro
Juoksuhaudantie	Ulitsa okopnaja	2002	2004	ParFin	Hot
Pussikaljaromaani	Roman s pivom	2004	2010	ParFin	Rim
Puhdistus	Otšišťsenije	2008	2010	ParFin	Oks
Semnadsat mgnoveni vesny	Kevään seitsemäntoista hetkeä	1970	1983	ParRus	Sem
Predvaritelnyje itogi	Alustava tilinpäätös	1971	1989	ParRus	Tri1
Belyi Bim tšernoje uho	Bim mustakorva	1977	1987	ParRus	Tro
Dom na naberežnoi	Talo rantakadulla	1980	1977	ParRus	Tri2
Smert i nemnogo ljubvi	Kuolema ja vähän rakkautta	1995	2004	ParRus	Mar2
Za vse nado platit	Kaikesta täytyy maksaa	1995	2005	ParRus	Mar1

4 Tutkittavat lauseet

Käytän käsitettä lause tarkoittamaan Ison suomen kieliopin määritelmän mukaisesti sellaista sanoista ja lausekkeista muodostuvaa rakenteellista kokonaisuutta, jonka ytimenä on finiittiverbi (VISK: § 864). On kuitenkin huomattava, että tässä yhteydessä lauseella viitataan myös yhdyslauseisiin (VISK: § 882) tilanteissa, joissa jokin finiittiverbin täydennyksistä muodostuu tutkittavan lauseen hallitsemasta sivulauseesta. Tällainen syntaktisesti määritelty laaja lauseen käsite on nähdäkseni mielekkäämpi kuin siirtyminen lähinnä ortografisin perustein määriteltävään virkkeen käsitteeseen, joka puolestaan olisi harhaanjohtava esimerkiksi silloin, kun tutkittavana on pelkkä ajanilmauksen sisältävä sivulause.

Tutkimuksessa tarkasteltavat lauseet on annotoitu jaotteleamalla ne ajanilmauksen sijainnin määrittelemisen kannalta mielekkäisiin yksiköihin ja luokittelemalla kukin yksikkö sen kieliopillisen kategorian (kuten subjekti, finiittiverbi tai täydennys) tai tarpeen vaatiessa jonkin sanatason ominaisuuden (esimerkiksi verbin nominaalimuoto tai konjunktio) mukaan. Näin pyritään siihen, että ajanilmauksen sijaintia pystytään kuvaamaan mahdollisimman tarkasti esimerkiksi suhteessa siihen, mitä aineksia sen ja finiittiverbin väliin sijoittuu.

Alkuperäiskieliset ja käännetty lauseet on syötetty omiin tietokantataulukoihinsa, joita merkitsen tässä lyhenteillä sl (suomi lähdekielenä), vl (venäjä lähdekielenä), sk (suomi kohdekielenä) ja vk (venäjä kohdekielenä). Kohdekielisten lauseiden osalta myös vastaava kohdistettu lähdekielen lause on annotoitu, kuten annotointimallia yksinkertaisimmillaan kuvaavassa esimerkissä 1.

- (1) Äkkiä (a) / Nazar (s) / tuuppasi (v) / Sašaa (o) /
Nazar (s) / vnezapno (a) / tolknul (v) / Sašu (o) /
(Tri1)

Tutkin tässä artikkelissa vain rajoitettua lausejoukkoa: kohdistan huomioni ainoastaan tapauksiin, joissa ajanilmauksen sisältävässä lauseessa on sekä finiittiverbi että nominatiivimuotoinen subjekti. Edelleen rajaan nämä lauseet vain SV-järjestystä noudattaviin. Vaikka suomessa ja venäjässä myös monet erikoislausetyypit (VISK: § 891) ovat vertailukelpoisia (ks. Leinonen 1985), rajaan ne tässä pois tutkittavien joukosta. Lisäksi on todettava, että VS-järjestyksen funktioiden osalta suomi ja venäjä eroavat paikoin merkittävästi ja ajanilmausten sijainnin vertailu myös nämä tapaukset huomioon ottaen olisi lingvistikseen ajateltuna erityisen tähdellistä (venäjän VS-järjestyksen erityispiirteistä ks. King 1995: 102–103). Koska artikkelin fokus on kääntämisessä, katson mahdollisimman homogeenisen ja selkeästi rajatun lausejoukon kuitenkin palvelevan tutkimuksen tarkoituksia ja laajuutta parhaiten.

5 Tutkittavat ajanilmaukset

Käytän käsitettä ajanilmaus lähes synonyymisesti käsitteen ajan adverbiaali kanssa. Adverbiaali on perinteisesti ollut vaikea määriteltävä. Yleensä adverbiaalit on vain erotettu muista kieliopillisista funktioista negaation kautta: ne ovat konstituentteja, jotka eivät ole subjekteja, objekteja tai verbejä (Huumo 1997: 25). Sekin, ilmaiseeko jokin adverbiaali aikaa, ei suinkaan aina ole yksiselitteistä, ja esimerkiksi suomen *nyt*-sanalla on usein diskurssipartikkelin funktio (Hakulinen 1995: 482). Iso suomen kielioppi määrittelee adverbiaalain toisaalta yleisnimitykseksi sellaisten lausekkeiden lauseenjäsentehävälle, jotka ovat muussa muodossa kuin kieliopillisessa sijassa (mukaan lukien kuitenkin nk. osmat, kuten ”tunnin” lauseessa *luin kirjaa tunnin*) (VISK, määritelmät). Seuraan tätä määritelmää, mutta juuri adverbiaalain käsitteen epämääräisyyden vuoksi käytän nimitystä ajanilmaus, ellei ole erityistä tarvetta erotella tutkittavaa ajanilmausta ajanilmauksista, jotka eivät sovi edellä kuvattuun adverbiaalain määritelmään. Selvennyksen vuoksi on myös lisättävä, ettei adverbiaalain kieliopillista kategoriaa tule sekoittaa sanaluokkaa tarkoittavaan adverbin käsitteeseen. Käyttämäni adverbiaalain käsite vastaa venäjän kieliopin perinteisessä kuvauksessa käytettävää termiä *obstojelstvo* (Rozental ym. 2006: 313, 317).

Tutkimukseen on pyritty ottamaan yleisimmät ajanilmaukset kummastakin tarkasteltavasta kielestä, joten tutkittavat ilmaukset on poimittu aineistoina olevien korpusten taajuuslistoista. Poimiminen tapahtui hakemalla taajuuslistoista sanoja, jotka oman tulkintani mukaan saattavat esiintyä ajanilmauksena tai sellaisen osana. Näin määriteltyjen sanojen (tästä eteenpäin: hakusanojen) kaikkia taivutusmuotoja etsittiin tämän jälkeen lähdekielisistä aineistoista, ja löytyneistä esiintymistä karsittiin pois tapaukset, joissa sana ei esiintynyt osana ajan adverbiaalia.

Ajanilmaukset jaoteltiin kolmeen melko väljään semanttiseen luokkaan: ajankohtaa, kestoa ja taajuutta ilmaiseviin. Vastaavaa jakoa käyttää esimerkiksi Helena Sulkala (1981), mutta huomattavasti tarkempikin jaottelu, kuten Auli Hakulisen ja Fred Karlssonin (1979: 210) esittämät 11 luokkaa, olisi mahdollinen ja perusteltu. Tämä johtaisi kuitenkin tilastollisesti niin hajanaisiin alaryhmiin, että olen mieluummin pitäytynyt mahdollisimman laajoissa luokissa. Tässä artikkelissa tutkittavat ilmaukset on valikoitu siten, että mukaan otettiin erikseen kummastakin kielestä kunkin kolmen semanttisen luokan viisi yleisintä hakusanaa. Omaksi hakusanakseen määriteltiin ajanlaskusanat, joihin luettiin kalendaariset ajanyksiköt (Sulkala 1981: 7) sekä sanat,

jotka toimivat ajanlaskun välineinä, toisin sanoen viikonpäivät, kuukaudet, vuorokaudenajat ja vuodenajat. Tutkimukseen otetut hakusanat on esitetty taulukossa 2, josta näkyy myös, kuinka monta kyseisen hakusanan sisältävää alkuperäiskielistä lausetta artikkelia varten rajattu tutkimusaineisto sisältää. Kannattaa huomata, että ajanlaskusanojen ryhmään kuuluvat hakusanat saattavat ilmaista niin ajankohtaa (tulen maanantaina), kestoa (olen kaupungissa koko maanantain) kuin taajuutta (joka maanantai hän menee kaupungille) ja ovat siten läsnä jokaisessa semanttisessa luokassa.

Taulukko 2. Semanttisten luokkien yleisimmät hakusanat ja niiden esiintymismäärät

Ajankohta			Kesto		Taajuus	
suomenkieliset	nyt	310	ajanlasku	175	aina	156
	jo	246	aika	119	kerta	70
	ajanlasku	228	hetki	82	välillä	40
	vielä	110	äkkiä	75	yleensä	17
	jälkeen	83	kauan	21	ajanlasku	11
venäjänkieliset	ajanlasku	439	ajanlasku	218	raz	117
	teper	166	dolgo	63	vsegda	43
	uže	147	do	47	inogda	34
	seitšas	136	poka	37	tšasto	30
	potom	117	davno	35	ajanlasku	20

Taulukon 2 perusteella voidaan todeta, että ajankohdan semanttinen luokka on kooltaan selkeästi suurin, kun taas taajuuden luokka on pienin. Kaikkiaan artikkeliin rajatussa aineistossa on 1743 alun perin suomeksi kirjoitettua eli ParFin-korpuksen lähdekielisistä teoksista poimittua ja 1649 alun perin venäjäksi kirjoitettua eli ParRus-korpuksen lähdekielisistä teoksista poimittua ajanilmauksen sisältävää lausetta. Venäjistä suomeen käännettyjä eli ParRus-korpuksen kohdekielisistä teoksista poimittuja lauseita on mukana 2446 ja suomesta venäjään käännettyjä eli ParFin-korpuksen kohdekielisistä teoksista poimittuja 1955 kappaletta. Suuret erot lauseiden määrissä ovat itsessään mielenkiintoisia niin kieli- kuin käännöstieteelliseltäkin kannalta, mutta tässä artikkelissa kysymyksen tarkempi käsittely ei ole mahdollista.

6 Ajanilmauksen sijainnin määrittely

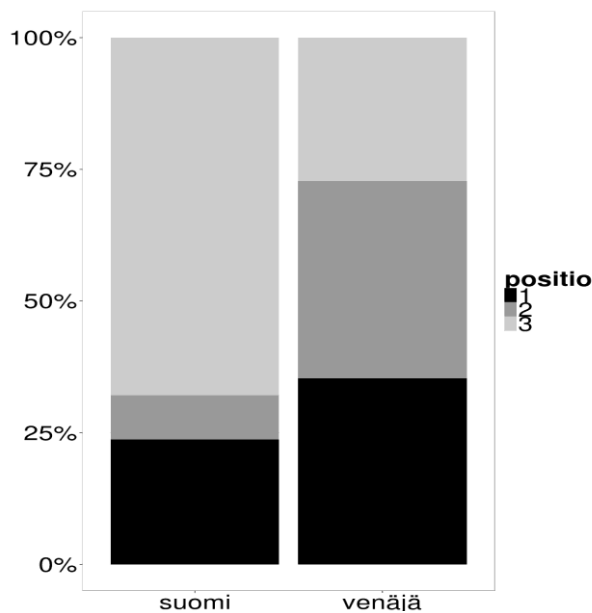
Koska tässä artikkelissa tarkastellaan ainoastaan suomen ja venäjän SV-lauseita, voidaan ajanilmauksen sijainnin määrittelyyn käyttää jokseenkin yksinkertaistettua mallia. Sovellan tämän vuoksi lauseen jakamista Randolph Quirkia ym. (1985: 491, 498) mukailleen kolmeen eri sijaintiin eli positioon: sijaintiin ennen sekä subjektia että finiittiverbiä (p1), sijaintiin näiden välissä (p2) ja sekä subjektin että finiittiverbin jälkeiseen sijaintiin (p3). Vastaavaa jakoa on hyödyntänyt esimerkiksi Sakari Louhivaara (1998) vertaillen adverbien sijaintia suomessa ja englannissa. Jako helpottaa tilastollisten päätelmien tekemistä, mutta on sinällään vielä melko väljä, sillä vaikka mukaan on rajattu ainoastaan SV-lauseet, on erityisesti verbinjälkeinen sijainti vielä hyvin laaja käsite. Tämä sijainnin määrittelyn rajallisuus tulee pitää mielessä tuloksia tulkittaessa.

Prototyypin sanajärjestyksen on Suomessa usein nähty noudattavan kaavaa, jossa adverbiaali sijaitsee sekä subjektin että verbin että myös mahdollisen objektin jäljessä (Manninen 2003: 226). Myös lauseenalkuinen sijainti on ajan adverbiaaleille tavallinen, kun taas sijainti p2:ssa rajoittuu erityistapauksiin (Louhivaara 1998: 148; Hakulinen & Karlsson 1979: 220).

Ajanilmauksen sijoittuminen venäjässä on jossain määrin erilaista verrattuna suomeen. Lähtökohtaisesti asema niin lauseen alussa, keskellä kuin lopussakin on mahdollinen (Krylova 1984: 6). Selkein ero kuitenkin on siinä, että p2-asema on venäjässä monille adverbiaaleille tavallinen, jopa tyypillisin sijainti (Nikunlassi 2002: 323; Kovtunova 2002: 91).

Jos verrataan ajanilmauksen sijoittumista Suomessa ja venäjässä tämän tutkimuksen lähdekielisten aineistojen valossa, saadaan kuvion 1 mukainen jakauma, jossa sijainti on määritetty edellä kuvatun position käsitteen avulla. Huolimatta siitä, että kaaviossa ovat mukana kaikki tutkimuksessa käsitellyt ilmaukset, vastaavat eri asemien suhteelliset osuudet hyvin ennako-odotuksia.

Kuvio 1. Ajanilmausten sijoittuminen tarkastelluissa aineistoissa

Kuvion 1 mukaan positiot ovat venäjässä melko tasaisesti jakautuneita, kun taas Suomessa verbinjälkeinen sijainti on selvästi suosituin ja p2 puolestaan harvinaisin. On myös syytä kiinnittää huomiota siihen, että lauseenalkuinen sijainti on venäjässä käytetympi kuin Suomessa, mutta sijainti lähempänä lauseen loppua taas Suomessa yleisempi kuin venäjässä. Kuvion 1 esittämissä lauseissa p1-asemaan sijoittuu 35,3 % kaikkiaan 1649 venäjänkielisestä mutta vain 23,7 % kaikkiaan 1743 suomenkielisestä lauseesta; p3-aseman osalta luvut ovat 27,2 % (venäjä) ja 67,9 % (suomi).

7 Ajanilmausten siirrot sk- ja vk-aineistoissa

Tarkastelen alkuperäistekstin ja käännöksen syntaktisen pintarakenteen suhdetta tutkimalla, missä määrin käännöksissä esiintyvät ajanilmaukset liikkuvat edellä määriteltyjen kolmen lauseaseman välillä. Pyrin siis löytämään tapaukset, joissa kohdekielinen lause on rakennettu samoista elementeistä kuin lähdekielinen, mutta joissa ajanilmauksen sijainti on eri. Näitä sijainnin muutoksia nimitän siirroiksi. Jaottelen siirrot positioden mukaisesti siirtoihin p1- asemasta p2- ja p3- asemiin (p1p2- ja p1p3-siirrot), p2- asemasta p1- ja p3- asemiin (p2p1- ja p2p3-siirrot) sekä siirtoihin p3- asemasta edeltäviin asemiin (p3p1- ja p3p2-siirrot).

Jos katsotaan käännösaineistossa kaiken kaikkiaan tehtyjä siirtoja, huomataan, ettei eri käännössuuntien välillä ainakaan ensi näkemältä ole minkäänlaista eroa. Sk-aineistossa kohdekielen positio vastaa lähdekielen positiota 58,9 prosentissa lauseita (kaikkiaan 2446 lauseesta); vk-aineistossa vastaava prosentti on 57,3 (1955 lausetta). Ajanilmauksen lauseasema siis vaihtuu hieman alle puolessa tapauksista ilman, että käännössuunnalla olisi asiaan vaikutusta.

Se, että ajanilmauksien sijainti vaihtuu suurin piirtein yhtä usein kummassakin käännössuunnassa, johtunee pitkälti suomen ja venäjän syntaksin eroista. Kummassakin kielessä on sijainteja, jotka toisessa ovat epätyypillisiä tai kielenvastaisia. Näin ollen voisi ajatella, että molemmissa kielissä on suurin piirtein sama määrä ikään kuin pakollisia siirtoja johonkin toiseen sijaintiin. Jos otetaan huomioon edellä kuvatut suomen ja venäjän peruserot ajanilmauksen sijoittumisessa, pitäisi selvimpiä ”kieliopillisesti pakollisia” siirtoja olla siirtojen, joissa ajanilmaus liikkuu subjektin ja finiittiverbin väliseen asemaan tai siitä pois. Nämä p2- asemaan liittyvät siirrot selittävätkin suuren osan käännösaineistoissa havaittavista ajanilmauksen lauseaseman muutoksista. Kaikista sk-aineiston siirtotapauksista p2p3-siirtojen osuus on 73,2 % ja p2p1-siirtojen 5,5 %. Kaikista vk-aineiston siirroista p3p2-siirtoja on puolestaan 70,1 % ja p1p2-siirtoja 3,2 %. Esimerkit 2 ja 3 kuvastavat tyypillisiä siirtotapauksia – a-kohdat ovat lähdekielisiä lauseita, b-kohdat lauseiden käännöksiä. Erotan esimerkeissä tarkastellut ajanilmaukset tästä eteenpäin kursiivilla.

- (2) a. Oni v prošlom godu vmeste jezdili otdyhat v Ispaniju
b. He kävivät viime vuoden kesäkuussa yhdessä lomalla Espanjassa
(Mar2)
- (3) a. että sinä saisit *kaiket päivät* huudattaa tätä täipesää
b. tštob ty dni naprolet slušal vopli etogo pridurka
(Hot)

Jos oletetaan, että p2- asemaan liittyvät siirrot johtuvat suomen ja venäjän kieliopillisista eroista, voidaan karkeasti esittää, että loput siirtotapaukset olisivat muiden, esimerkiksi käännösprosessiin liittyvien tekijöiden aiheuttamia. Tässä tapauksessa suomesta venäjään ja venäjästä suomeen käännettyjä tekstejä voitaisiin verrata näiden siirtojen suhteen ja tulosten perusteella pystyttäisiin mahdollisesti sanomaan, että jommassakummassa käännössuunnassa kääntäjät toimivat sanajärjestykseen nähden vapaammin kuin toisessa eli liikkuvat selvemmin irrallaan lähdetekstin syntaktisesta pintarakenteesta. Tämän

kaltainen kieltenvälinen vertailu osoittautuu kuitenkin hedelmättömäksi kahdesta erisyistä.

Ensinnäkin käännösuuntien välillä ei ole juuri eroa, vaikka niitä vertailisi vain edellä ”vapaiksi” määriteltyjen ajanilmausten siirtojen suhteen. Jos vertailussa otetaan huomioon ainoastaan siirrot verbinjälkeisestä asemasta lauseenalkuiseen (p3p1) ja toisinpäin (p1p3), saadaan tulokseksi, että suomeen päin käännettäessä ajanilmaus siirtyy 15,8 %:ssa ja venäjään päin käännettäessä 18,2 %:ssa tapauksia. Ero ei ole likimainkaan tilastollisesti merkitsevä.

Toiseksi siirron kieliopillinen vapaus on paljon monimutkaisempi kysymys, kuin miltä aluksi näyttää. Itse asiassa vapautta määriteltäessä nousee esiin kaksi ongelmaa:

1. Siirtoja, jotka johtuvat suomen ja venäjän rakenteellisista eroista, on epäilemättä muissakin ryhmissä kuin p2-asemaan liittyvissä siirtotapauksissa.
2. Jokaisen siirtotapauksen käsitteleminen erikseen ja merkitseminen oman kielitajun mukaisen tulkinnan perusteella joko vapaaksi tai kieliopilliseksi olisi turhan suuri manuaalinen urakka ja sellaisenaankin mielekäs enintään venäjä–suomikäännösuunnan suhteen, sillä päätelmät toiseen suuntaan vaatisivat yhden tai useamman äidinkielen informantin.

Esitän kuitenkin seuraavassa muutaman yksittäisen sk-aineiston esimerkin avulla, missä määrin alun perin kääntäjän vapaaksi variaatioksi tulkitut siirrot voivat itse asiassa kaikesta huolimatta johtua suomen ja venäjän kieliopillisista eroista. Johtopäätökseni on, että ajanilmauksen siirron kieliopillisuus tai vapaus tulisi nähdä ennen muuta jatkumona, jonka ääripäiden väliselle akselille kukin siirtotapaus sijoittuu.

8 Siirtojen kieliopillisuus jatkumona

Ei-kieliopilliseksi oletettujen siirtojen esiintymismäärät sk- ja vk-aineistoissa on esitetty taulukossa 3. Taulukosta nähdään, mitkä siirtosuunnat oletettujen ei-kieliopillisten siirtojen osalta kummallekin tarkastelluista kielistä ovat tyypillisiä: venäjään päin käännettäessä ajanilmaus siirtyy melkein poikkeuksetta lopusta kohti alkua, suomeen päin käännettäessä vielä selkeämmin päinvastaiseen suuntaan.

Taulukko 3. Ei-kieliopillisten siirtojen määrät sk- ja vk-aineistoissa

	sk	vk
p1p3	107	1
p3p1	13	98

Jo tämä siirtojen järjestelmällisyys ja käännösuuntien symmetrisyys kertoo, että siirtojen taustalla luultavasti on jokin kieltenvälinen ero siinä, miten ajanilmauksia voidaan sijoittaa lauseen alku- ja loppupäihin. Taulukko 4 näyttää, miten sk-aineistossa tehtävät siirrot jakautuvat tutkittavien hakusanojen osalta.

Taulukko 4. P1p3-siirtojen jakautuminen hakusanoittain

hakusana	p1p3-tapauksia	lauseita aineistossa	koko	p1p3-lauseiden osuus kaikista lauseista
ajanlasku	54	887		6,1 %
kauan	3	51		5,9 %
aina	8	141		5,7 %
kerta	7	139		5,0 %
hetki	3	68		4,4 %
äkkiä	3	76		3,9 %
jälkeen	8	203		3,9 %
aika	5	145		3,4 %
vielä	4	165		2,4 %
yleensä	1	43		2,3 %
jo	6	283		2,1 %
nyt	5	241		2,1 %

Vaikka p1p3-tapaukset ovat kaiken kaikkiaan melko harvinaisia, taulukko 4 antaa jonkinlaisia viitteitä siitä, minkä tyyppiset tilanteet näitä siirtoja motivoivat. Voisi olettaa, että suhteessa paljon p1p3-siirtoja sisältävät *kauan*-, *aina*- ja *kerta*-lauseet käyttäytyvät suomessa lähtökohtaisesti eri tavalla kuin venäjässä, niin että näissä tapauksissa p1p3-siirto olisi ikään kuin kieliopillisesti pakollinen, joskaan ei välttämättä yhtä selvästi kuin p2-asemaan liittyvien siirtojen kohdalla. Tarkastelen väitteen todenperäisyyttä esimerkkien 4–7 valossa. Esimerkkien a-kohdat ovat lähdekielisiä lauseita, b-kohdat näiden käännoiksi ja c-kohdat erikseen konstruoituja lauseita, joissa ajanilmauksen siirto on jätetty tekemättä.

- (4) a. *pritsëm každyi raz novaja kvartira okazyvalas huže i menše predyduštsei*
 b. Kaiken lisäksi uusi asunto oli *joka kerta* pienempi ja huonompi kuin edellinen
 c.?? Kaiken lisäksi *joka kerta* uusi asunto oli pienempi ja huonompi kuin edellinen
 (Mar2)

Esimerkki 4c vaikuttaisi olevan lähes mahdoton, sillä konstituenttien ”kaiken lisäksi” ja ”uusi asunto” väliin tuntuu mahtuvan huonosti muita elementtejä (vrt. myös Vilkuna 1989: 58). Voisi jopa esittää, että 4b:ssä havaittava siirto verbinjälkeiseen asemaan on tämän tyyppisissä lauseissa yhtä pakollinen kuin tapauksissa, joissa lähdekielisen venäjän ajanilmaus sijaitsee p2:ssa. Sen sijaan esimerkki 5 on mutkikkaampi:

- (5) a. *ni razu on ne prosypalsja sredi notši*
 b. Hän ei ollut *kertaakaan* herännyt keskellä yötä
 c.?? *Kertaakaan* hän ei ollut herännyt keskellä yötä
 (Sem)

Esimerkki 5c ei kuulosta mahdottomalta, mutta kuvastaa ehkä suomen tapaa käyttää lauseenalkuista sijaintia kontrastin tai muun painotuksen luomiseen (Vilkuna 1989: 38). Esimerkille on vaikea löytää muuta luentaa kuin se, että heräämiskertojen puuttumista voimakkaasti korostetaan. Esimerkki 5b on siis yksinkertaisesti neutraalimpi. Vastaavantyyppisiä tuntuvat olevan *kauan*- ja *aina*-esimerkit 6 ja 7:

- (6) a. *Dolgo* ona sidela okolo Bima
b. Hän istui *kauan* Bimin luona
c.? *Kauan* hän istui Bimin luona
(Tro)
- (7) a. *vsegda* kto-nibud varil kapustu
b. joku keitti *aina* kaalia
c.? *Aina* joku keitti kaalia
(Tri2)

Esimerkki 6c lienee luonteva lähinnä runollisessa kontekstissa, joten p1p3-siirron motiivia ei ole vaikea löytää. Esimerkki 7c vaikuttaisi jonkin verran luontevammalta, mutta kuten esimerkissä 5 siirtämättä jättäminen näyttäisi johtavan painottuneeseen lauseeseen.

Vaikuttaisi siis siltä, että ainakin *kerta-*, *kauan-* ja *aina-*sanojen osalta tehtyjen p1p3-siirtojen taustalla voi usein, muttei aina, nähdä suomen ja venäjän rakenteellisen eron siinä, miten eri lauseasemia käytetään enemmän kuin kääntäjän halun esimerkiksi tyylillisistä syistä varioida sanajärjестystä. Ajanlaskusanojen joukossa on kuitenkin myös vaikeampitulkintaisia esimerkkejä, kuten esimerkki 8:

- (8) a. *tšto s každym dnem* jeje golosok delajetsja vse prohladneje
b. hänen äänensä kävi *päivä päivältä* yhä viileämmäksi
c. *päivä päivältä* hänen äänensä kävi yhä viileämmäksi
(Mar1)

Kun vertaa esimerkkejä 8b ja 8c edellä käsiteltyihin esimerkkeihin, tuntuu erojen löytäminen hankalammalta. Siirron motiivia voisi siis tässä kohden pitää ainakin jossain määrin epäselvempänä. Siten tilaa jäisi esimerkiksi tulkinnalle, jonka mukaan ero ajanilmauksen sijainnissa johtuu vain siitä, ettei käänöksessä ehdoin tahdoin seurata lähdekielistä sanajärjестystä, vaan lauserakennetta varioidaan vapaammin. Lähde- ja kohdekielten välisten asemaerojen selvärajainen jaottelu ikään kuin kieliopillisesti pakollisiin ja toisaalta vapaasta variaatiosta johtuviin tapauksiin vaikuttaa kuitenkin melko ongelmalliselta. Siksi havaittavat ajanilmauksen aseman muutokset tulisi pikemminkin sijoittaa liukuvalla jatkumolle, jonka toisessa päässä ovat p2-asemaan liittyvien siirtojen ja esimerkin 4 kaltaiset selkeän kieliopilliset tapaukset ja toisessa esimerkin 8 kaltaiset tapaukset.

9 Käännös- ja alkuperäisaineistojen vertailu

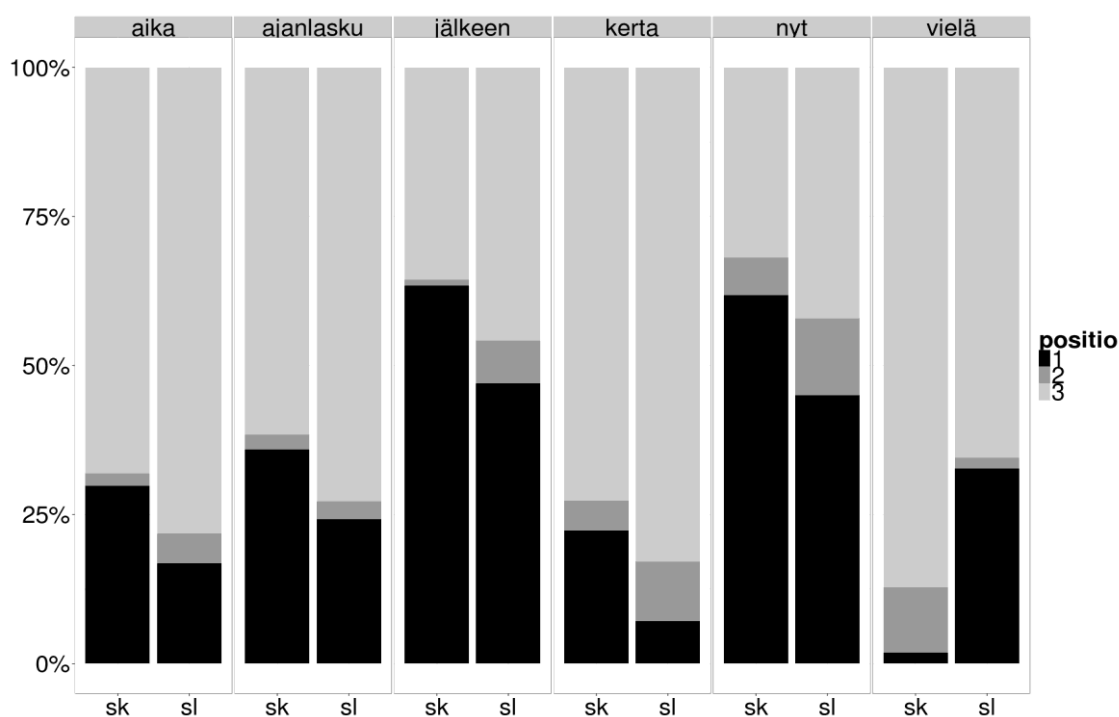
On siis selvää, että vaikka edellä testattiin sk-aineiston p3p1- ja vk-aineiston p1p3-siirtojen määrittelemistä ”ei-kieliopilliseksi”, monet näistäkin siirtotapauksista johtuvat itse asiassa tutkittavien kielten välisistä rakenteellisista eroista. Näin ollen on vaikea vertailla, kummassa käännössuunnassa tehdään enemmän muita kuin kieliopillisesti välttämättömiä ajanilmauksen aseman muutoksia. Tehtyjen havaintojen perusteella voidaan kuitenkin todeta, että ylipäätään ajanilmauksen siirtäminen on tarkastelluissa aineistoissa suhteellisen harvinaista. Voidaan siis kysyä, jätetäänkö ajanilmauksen siirto tekemättä, vaikka se olisi edellä määritellyssä mielessä kieliopillisesti pakollista. Tehdäänkö siis siirtoja ikään kuin liian vähän? Tarkastelen kysymystä vertaamalla ajanilmauksen sijoittumista käännös- ja alkuperäisaineistoissa. Esimerkiksi p1-aseman

selkeä yliedustus sk-aineistossa sl-aineistoon nähden olisi mahdollinen merkki kääntäjien haluttomuudesta muuttaa lähdekielen lauseasemaa silloinkin, kun kohdekielessä jokin toinen asema olisi odotuksenmukaisempi.

Suuritan vertailun tutkimalla aluksi, miten ajanilmauksen sijoittuminen jakautuu käyttämäni kolmen position välille alkuperäiskielisissä lauseissa. Jakaumaa verrataan käännöskielisten lauseiden vastaavaan ja havaittujen erojen merkitsevyys testataan Chiin neliö -testillä. Hakusanat, joiden osalta alkuperäis- ja käännösaineistot eroavat tilastollisesti merkitsevästi, otetaan lähempään tarkasteluun. Merkitsevyyden rajana pidän yleisen käytännön mukaisesti p:n arvoa 0,05 (Baayen 2012: 69).

Kuviossa 2 on esitetty hakusanat, joiden sijoittuminen suomenkielisissä aineistoissa eroaa merkitsevästi. Erojen merkitsevyys on laskettu todellisten esiintymismäärien avulla, mutta vertailun helpottamiseksi kuviossa on käytetty eri positioiden suhteellisia osuuksia.

Kuvio 2. Suomenkielisten aineistojen väliset erot hakusanojen sijaintijakaumissa

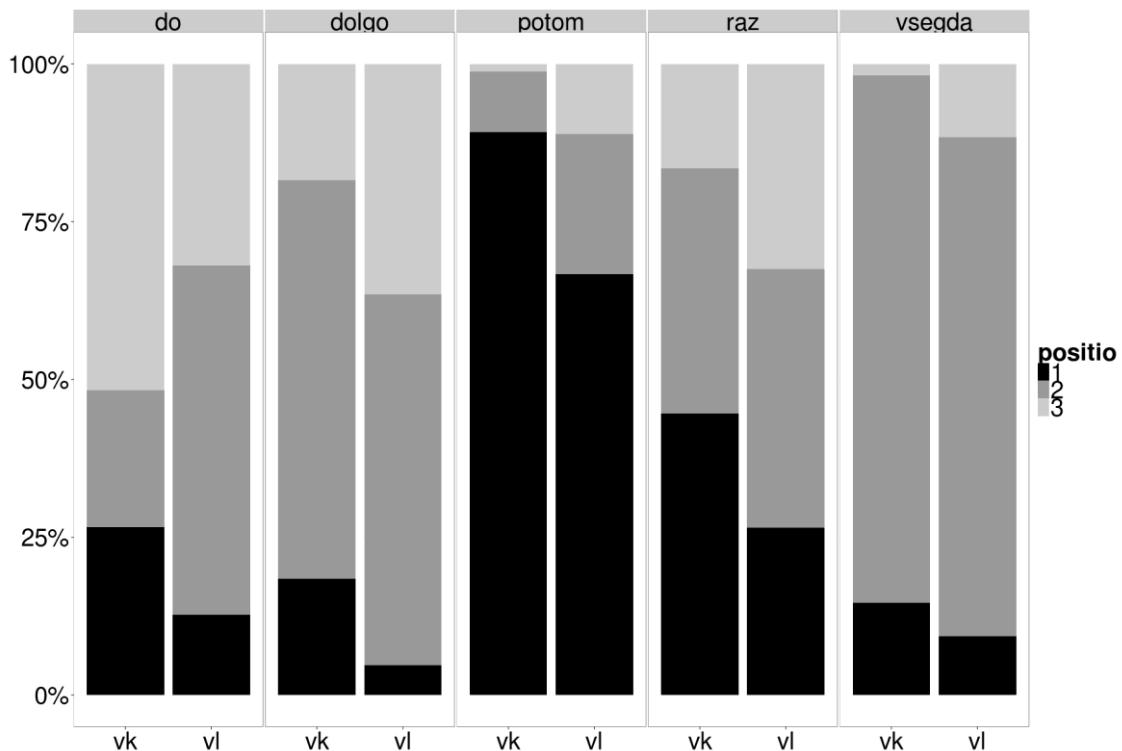
Kuviossa 2 esitettyjen aineistojen koot ovat (lauseita sk-aineistossa/lauseita sl-aineistossa) aika (145/115), ajanlasku (887/414), jälkeen (203/83), kerta (139/70), nyt (241/310) sekä vielä (165/110). Merkitsevimmät erot havaittiin hakusanoilla *vielä*, *ajanlasku*, *nyt* ja *jälkeen*. Kuvio 2 näyttää, että näistä muiden kuin *vielä*-sanon kohdalla ero on itse asiassa juuri edellä esitetyn suuntainen. Venäjälle tyypillinen sekä finiittiverbiä että subjektia edeltävä sijainti (p1) on käännösaineistossa yleisempi kuin alkuperäisaineistossa.

Tässä artikkelissa ei ole mahdollista tarkemmin perehtyä havaittujen erojen taustalla oleviin tekijöihin. On kuitenkin mainittava, että esimerkiksi ajanlaskusanoiksi määrittelemäni ilmausjoukko on sen verran heterogeeninen, että sitä olisi tarkasteltava

jaoteltuna tarkemmin eri ilmauksiin ja eri semanttisiin luokkiin. Samoin vielä-sanan käyttäytymisen selittäminen vaatisi tarkempaa erittelyä.

Kuvio 3 esittää hakusanat, joiden sijaintijakauma eroaa merkitsevästi venäjänkielisten alkuperäis- ja käänösaineistojen välillä.

Kuvio 3. Venäjänkielisten aineistojen väliset erot hakusanojen sijaintijakaumassa

Kuviossa 3 esitettyjen aineistojen koot ovat (lauseita vk-aineistossa/lauseita vl-aineistossa) *do* (60/47), *dolgo* (38/68), *potom* (157/117), *raz* (139/117) sekä *vsegda* (109/43). Venäjänkielisten hakusanojen kohdalla havaittavat erot ovat jossain määrin vaikeammin tulkittavissa kuin suomenkielisten aineistojen kohdalla. Tämä johtunee ainakin osittain siitä, että venäjässä tässä määriteltä kolme sijaintia käytetään lähtökohtaisesti tasaisemmin kuin suomessa. Karkeasti kuvion 3 esittämät erot voidaan tiivistää toteamalla, että *potom*-, *raz*-, *vsegda*- ja *dolgo*-hakusanan sisältävien ilmausten osalta ennen kaikkea p1-aseman osuus on yliedustunut, *do*-ilmauksilla puolestaan p3. Ero ei siis ainakaan suoraan heijastele suomen ja venäjän eroja eri positioiden käytössä. Sinänsä merkillepantavaa on kuitenkin, että juuri *vsegda*- ja *dolgo*-ilmausten vastineet *aina* ja *kauan* aiheuttivat suomeen päin käännettäessä suhteellisen paljon p1p3-siirtoja.

10 Päätelmiä

Olen tarkastellut tässä artikkelissa ajanilmausten lauseaseman avulla kääntäjien taipumusta säilyttää tai muuttaa lähdekielen syntaktista pintarakennetta. Tehtyjen havaintojen perusteella vaikuttaisi siltä, että suomi–venäjä- ja venäjä–suomi-suunnan kaunokirjallisissa käännöksissä pintarakenteen variointi on tältä osin yllättävänkin vähäistä. Tämä näkyy kahdessa suhteessa.

1. Kun ajanilmauksen asema muuttuu, muutos vaikuttaisi useimmiten olevan enemmän tai vähemmän näkyvien syntaktisten tai pragmaattisten rakenne-erojen sanelemaa. Vaikka tällaista tehtyjen muutosten pakollisuutta ei aina ole helppo mitata, oli vaikea löytää tapauksia, joissa tehdyille siirroille ei olisi kieliopillista perustetta.
2. Vaikuttaisi siltä, että kääntäjä ei aina muuta ajanilmauksen lähdekielistä sijaintia, vaikka kohdekielen rakenne sitä ainakin jossain määrin edellyttäisi. Tämä ilmiö oli havaittavissa erityisesti venäjä–suomi-suunnan käänöksissä, joissa lähdekielellä tyypillisemmät sijainnit olivat joidenkin ajanilmausten osalta yliedustettuja verrattuna alun perin suomeksi kirjoitettuihin teksteihin. Venäjän osalta vastaavaa päätelmää ei ole yhtä helppo tehdä, sillä vaikka joidenkin ajanilmausten osalta käänösaineistoissa havaittujen sijaintien frekvenssit eroavat alkuperäisaineistoissa havaituista, ei syy ole yksiselitteinen. Saattaa myös olla, että venäjässä eri asemien kieliopillinen hyväksyttävyyden selkeämmin rajattua kuin suomessa, jolloin tietyt mahdollisesta interferenssistä johtuvat asemat jäävät varmemmin toteutumatta kohdekielisissä lauseissa. Tämä vaatisi kuitenkin erillistä tutkimusta ja äidinkielistä informantteja.

Tutkimuksessa havaitut tendenssit käänösaineistoissa tehdyistä siirroista vaikuttavat olevan läsnä kääntäjästä ja teoksesta riippumatta, sillä esimerkiksi R-tilasto-ohjelman plot-funktiolla tarkasteltaessa huomataan vain yksi merkitsevästi muista eroava tapaus. Bim mustakorva -teoksessa tehdään nimittäin muita sk-aineiston teoksia vähemmän p2p3-siirtoja². Yleisesti ottaen tutkimus antaa aiheen tutkia kääntäjien tekemien ajanilmauksen lauseaseman muutosten määrää myös muissa tekstilajeissa. Tällöin voitaisiin selvittää, onko nyt havaittu siirtojen jossain määrin yllättävä vähyys tyypillistä juuri kaunokirjallisuuden käänöksille.

Kaiken kaikkiaan ajanilmausten liikkeen tutkiminen tarjoaa melko hedelmällisen tavan tarkastella kahden kielen välisiä hienojakoisempia sanajärjestyseroja, joiden olemassaolo on helppo myöntää, mutta joiden käsitteellistäminen saattaa olla vaikeaa (Doherty 1996: 498). Tässä artikkelissa havaittu ajanilmauksen siirtojen vähyys osoittaa, että suomen ja venäjän osalta paitsi eroja, myös yhtäläisyyksiä on paljon.

Aineistolähteet

ParFin 2012. *Tampereen yliopistossa koottu 1900–2000-luvun suomalaisten kaunokirjallisten teosten ja niiden venäjännösten rinnakkaiskorpuksista erotettu osakorpus.*

ParRus 2003. *Tampereen yliopistossa koottu 1800–1900-luvun venäläisten kaunokirjallisten teosten ja niiden suomennosten rinnakkaiskorpuksista erotettu osakorpus.*

² Ero on voimakkain nyt-sanan sisältävissä lauseissa. Syynä lienee alkuperäistekstin tyyli, sillä muihin ParRus-teoksiin nähden p1-sijaintia on Bim mustakorva -teoksessa käytetty suhteessa enemmän, jolloin lähdekielistenkin p2-lauseiden määrä on suhteessa pienempi kuin muissa teoksissa, mikä johtaa myös p2p3-siirtojen vähyteen.

Kirjallisuuslähteet

Baayen, Rolf H. 2012. *Analyzing Linguistic Data: A Practical Introduction to Statistics using R*. Cambridge: Cambridge University Press.

Doherty, Monika 1996. Introduction. *Linguistics* 34 (3), 441–457.

Hakulinen, Auli 1995. Temporaalisesta adverbista diskurssipartikkeliksi. *Virittäjä* 99 (4), 481–500.

Hakulinen, Auli & Fred Karlsson 1979. *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Huumo, Tuomas 1993. Suomen ja viron kontrastiivista sanajärjestysvertailua. Teoksessa: Valma Yli-Vakkuri (toim.) *Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta*. *Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici* 1, 97–158. Turku: Turun yliopisto.

Huumo, Tuomas 1997. *Lokatiivit lauseen semanttisessa tulkinnassa: ajan, omistajan, paikan ja tilan adverbiaalien keskinäiset suhteet suomen kielessä*. Turku: Turun yliopisto.

Härme, Juho 2012. *Ajan adverbiaalin lauseasemasta – suomea, venäjää ja käännöskieltä vertaileva tutkimus*. Pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto. Saatavissa: <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-22925> [viitattu 14.11.2014].

King, Tracy Holloway 1995. *Configuring topic and focus in Russian*. Dissertations in linguistics. Stanford: CSLI Publications.

Kovtunova, Irina 2002. *Sovremennyj russkij jazyk. Porjadok slov i aktual'noe chlenenie predlozhenija*. Moskva: Prosveshenie.

Krylova, Ol'ga 1984. *Porjadok slov v russkom jazyke*. Moskva: Russkij jazyk.

Leinonen, Marja 1985. *Impersonal sentences in Finnish and Russian*. *Slavica helsingiensia* 3. Helsinki: University of Helsinki.

Louhivaara, Sakari 1998. Aspects and adverb position in some Finnish and English texts. Teoksessa: Robert Cooper (toim.). *Compare or contrast? Current issues in cross-language research*. *Tampere English Studies* 6, 145–157. Tampere: University of Tampere.

Manninen, Satu 2003. *Small phrase layers*. Amsterdam: Benjamins.

Mikhailov, Mikhail 2003. *Parallel'nye korpusa xudožestvennyh tekstov: principy sostavleniâ vozmožnosti primeneniâ v lingvističeskih i perevodovedčeskih issledovaniâh*. *Acta Universitas Tamperensis* 956. Tampere: Tampereen yliopisto. Saatavissa: <http://urn.fi/urn:isbn:951-44-5754-4> [viitattu 14.11.2014].

Munday, Jeremy 2010. Translation Studies. Teoksessa: Luc van Doorslaer & Yves Gambier (toim.). *Handbook of Translation Studies volume 1*, 419–428. Amsterdam: Benjamins.

Nikunlassi, Ahti 2002. *Johdatus venäjän kieleen ja sen tutkimukseen*. Helsinki: Finn Lectura.

Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech & Jan Svartvik 1985. *A comprehensive grammar of the English language*. London: Longman.

Rozental, Ditmar, Irina Golub & Margarita Telenkova 2006. *Sovremennyj russkij jazyk*. Moskva: Airis-press.

Sulkala, Helena 1981. *Suomen kielen ajan adverbien semantiikkaa*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B, Humaniora 8, Philologica 3. Oulu: Oulun yliopisto.

Vilkuna, Maria 1989. *Free word order in Finnish: its syntax and discourse functions*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 500. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VISK = Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen & Irja Alho 2004. *Iso suomen kielioppi. Verkko-versio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> [viitattu 23.10.2014].

Yokoyama, Olga T. 1986. *Discourse and word order*. Pragmatics & Beyond CS 6. Amsterdam: Benjamins.

Zimmerling, Anton 2013. *Sistemy porjadka slov slavjanskij jazykov v tipologičeskom aspekte*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury.

Kirjoittajan esittely ja yhteystiedot

Juho Härme valmistelee Tampereen yliopistossa väitöskirjaa ajanilmausten lauseasemasta suomessa ja venäjässä.

Sähköposti: harme.juho.k@student.uta.fi